

וטוב שלא הספדנו. ואפשר מוטב היה גם שלא לכתוב. אלא הקהל הושב אחרת. ואותה הקבוצה הקטנה שעמדה זמן ידוע במחיצה אחת ונלחמה בעד אותו הלך הנפש — קבוצה זו הושבה שאי אפשר לשתוק — ואל נא ינהג איש פרישות יתרה. מילא, נדבר. אפשר שדבור זה בשביל רבים ערכו אחר מאשר בשביל פלוני או אלמוני מאתנו. לא, דבור זה לא יחלל כלום.

היתה לי אמנם הרגשה אי נעימה גם כשהספידו את לודוֹפול, את זה המאושר שזכה למות על מפתו, מבלי שהתעללו בו ומבלי שסחבו אותו בחבל. ביום זה לא צריך היה להספיד. ביום אחר היה לי מה להגיד אחריו. זה היה אותו העורך שהיה כותב לסופריו שלש פעמים בכל שבוע, העורך שבשעה שאני חטאתי נגדו וגם העלבתיו — הושיט הוא ראשונה את ידו לשלום. רק עורך עם חבה כזו יכול היה להוציא את היצירה הכי יפה של עתונותנו היומית, "הצופה" שנה ראשונה. וכמה דאג אדם זה שסופריו יקבלו את שכרם בדיוק ובכבוד. אלא שאז באותו יום אי אפשר היה לדבר, וגם זה שדבר כאלו פקפק והתביש. עתה מכיון שמדברים כבר נזכיר גם אותנו. אין כלום: נשארה לי בלבי פנה חמה בשביל אדם זה ובשביל זכרון זה, ולא רק בלבי לבד. ואך הוא זכה ומת כמות כל האדם — והאחרים? אילו אפשר היה לא לדבר, לא להזכיר. אין כלום, נזכיר.

* על ברנר הרצאתי לפני חצי שנה, כתבתי עליו. ועתה — "תהום אפשר לדלות בהזכרנו באדם זה. מי מאתנו מכיר אותו? כל אחד יודע כמה וכמה עובדות, וסוף סוף אין זה אלא פנה קטנה. וכלנו יחד, חוששני, איננו מכירים אלא פנה קטנה. אך לא עתה הזמן לספר. נסתפק במועט. ואל נא נקטרנו. יש עלבון אחר: יום שלם, כמעט עד הערב, לא נמצא אוטומוביל בשביל המשפחה הקטנה של דירת ברנר, חבריו ושכניו, אחרי שהודיע יום קודם שבלעדם לא יעזוב את המקום, ונמצאו שני אוטומובילים רק בעד המתים. העובדה מוכרחת להזכר — אבל מי יכול ביום כזה להאשים?

ואך נקודה אחרת ראויה היא שנעמוד עליה. אנו אנשי האגדה של ימינו, שיצירי הדמיון הם בשבילנו בריות היות, והאנשים שאנו פוגשים יום יום נהפכים לנו לציורי-חלום — בשבילנו המאמינים שאפיו של אדם, זהו גורלו, אנו לפרקים שואלים: איך יהי סופו של אדם פלוני? וכך הייתי לפרקים חושב: מה תהי מיתתו של ברנר? והרגשה אחת היתה מלותני: לא כמות כל האדם ימות זה, וכששמענו מרחוק שברנר הלך להיות מורה בכביש — הרגשנו: כן, ברנר צריך להיות מורה בכביש, לשכב באהל. כשבאתי ואמרו לי: ברנר מתגורר בפנה רחוקה מחוץ לעיר בין ערביים, אמרתי: כן, כך צריך להיות ברנר. וכשמעתי: ברנר לא חפץ לעזוב את המקום והשיב ריקם את האוטו שנשלח אחריו — חשבתי: אדם זה מחפש את המות. וטעיתי: הוא לא חפש, אלא הוא לא יכול היה לעזוב את אלה שעמם גר ולהציל את עצמו. הוא נשאר עמם, וכששמעתי שצעירים התנדבו לשמור על ברנר — היה גם זה לי מובן. על ברנר צריכים צעירים ללכת לשמור — וכי על מי ילכו לשמור? ודבר אחד נעשה תיכף ברור: הנה הנורא! וכשבאו וספרו: ברנר נמצא הרוג — לא רשט כמעט הלב: הדבר היה מובן, מוכרח, כמות עצמו. מה יש לבכות, לרעד? טולסטוי ברה — וברנר נשאר על מקומו. אין אני משוה את הכשרונות — אבל בנשמתו של ברנר אין לנו להתביש בפני שום איש. בריחתו של ההוא כמו השאר של זה — הם אופי שנהיה לגורל. הכל פשוט, מובן וטבעי — כגורל של לבת השריפה או כמים רותחים של גיור. וכי יכל זה להיות אחרת? הגודל הוא תמיד בעל אפשרות אחת, כאיתני הטבע. ורק אפשרות זו מתגשמת. קן אחד מוביל לנקודה

ע ל מ ת י נ ו .

— כן, אפשר לדבר רק ע"ד המתים. — על החיים? לא, עלינו, על מצבנו, מחרנו, עתידנו אל נדבר עתה. גדול הכאב — "העלבון" — יוסיף אחר — לא — אין עלבון. היו יהודים שברחו, שהתחבאו, אבל היו יהודים אחרים, הפוגרום נהפך למלחמה, הלוחמים הוכרעו רגע, אבל רק אחרי שנלחמו נגדם אלה, שהיו צריכים להגן עליהם, אלה שתפקידם היה להגן, ובמקום זה התנפלו מאחור, לא, עלבון מצד זה אין, רק כאב, ואך בשעת כאב אין להעריך. הערכה דורשת מנוחה, יחס שקט. אנו נרגזים יותר מדי. נחכה שבועים שלשה, וגם אז לא לכל אחד מותר יהיה להעריך, ולא את כל מה שחושבים מותר להגיד. בכל אופן לעת עתה — שתיקה. והלואי יוכלנו לשתוק גם על המתים, לא לחלל את קדושת הרגע, כפי בטויה של חברה אחת, אותם שני הרגעים שישבנו על הארץ בבית-העלמין ישיבה אלמת היו הכי אמתים, טובים מכל ההספדים.

בועידה. סטודנט זה היה נדבק בהאחד או בהשני מאתנו, והקפיד על הדבור העברי דוקא (דומה במבטא אשכנזי), והיה עושה פרקים רושם עלוב. אתמול—התחלתי לזכור: גוניק-גוניק—מי הוא, איפה שמעתי שם זה? ומתי? נזכרתי פתאום. הסטודנט הקטן מברלין שהיה בפרג עתה נהיה לפועל ועבד בבנינים ביפו. איך נתגלגל לברגר—איני יודע! ואך גוניק אהב להתחמם בקרבם של בני אדם שדברו לנפשו. נפש עלובה אבל ישרה, וזו מצאה את דרכה אל ברגר, אל לואידור, אל צבי שיץ, ועתה שוכב ברגר בין צבי שיץ ובין גוניק.

והאב יצקר והבן—לא הכרתים. אבל זוכרים אתם את פטור נוי של "שכול וכשלוץ"? לא, אלה היו אחרים—עובדי אדמה היו: זקן וצעיר, אב ובן שעבדו יחד ושמתו בקרבת אדמתם ששכרוה ועבדוה. ואך מי ידע אותם ומי הכיר אותם? יהודים, יהודים סתם, נצר מן העבר הרחוק ורמו לעתיד: יהודים מתבודדים, שתקנים, עובדים ויודעים למות, ומה צריך עוד לבני עם חותר לנאולה?

אלה הם הששה, יתר הקדושים—לא הכרתים—אבל אלה שהכירום יבאו נא ויספרו. כל ניד וכל ניצוץ שלהם יקרים לנו. ואם ישנם כאלה שאין איש מכיר אותם—אין כלום: שורת קברים זו יזכרו הרבה הרבה דורות אחרינו, ובינתיים הופעה חדשה, מה שהיה לפנים הופעה בודדת, מעשה-יהודים, הרי זה עתה ענין כללי, המוני. הצעיר הקדש, החלוץ מקבל את המאורעות כמעט כענין יום-יומי, הפוגרומים והשחישות גדלו דור שההגנה והסכנה הם חיי כל רגע שלו. הנך פוגש חלוצים—ואין כלום: כאילו לא קרה דבר. מתי אנו הולכים לטרפנד? שואל האחד, המשה עשר מאלה שיצאו אתמול מן הקרנטיין או אפשר מקודמים להם—איני מכירם בפרוטרוט. טוענים: "אנו הולכים לפתח-תקוה"—ונכונים ללכת לעבוד, וקראו להם למקום הכי מספן—ילכו, אין פקפוק, אין הסוס, הימצאו בהם מהסוג, הירא ורך הלבב? אפשר ישנם בודדים—הכלל הוא עצבני אמנם, כדרך יהודים, נרגשים, חסרי סדר, אבל התכונות פנימיות ישנה לההרג, להרג אם ההגנה דורשת ולשוב אל העבודה למחר כאילו לא קרה כלום, המאורעות גדלים, וכחיים, משער אני, היו המתים, ארה מוכרחים היו להפך את התגרה למלחמה, ואך בין אלה ויתר ההרוגים היו גם בני רינה, אנשים שלא טעמו טעם פוגרום, והיה גם פריון, הרוח הכללית שטפה בזרמה גם את אלה, ואומרים כי גם הספרדים והתימנים הראו כי ראויים הם להמצא בין אלה, וגם בשורת הקברות ישנם ספרדי ותימני, וטוב שישנם, אין הבדל, אין "פרנק", אין "תימנער", ישנם יהודים שנלחמו על נפשם, על אבותיהם ואחיהם, על נשיהם ואחיותיהם שלא יאנסו, על ילדיהם שלא ירוטשו, על עמם, על כבוד עמם, על פנה של ארצם, כלנו אחת למות, ליסורים ולכאב, וכלנו נהיה אחת לעבודה, לבנין ולנאולה, יהיו נא השמות לציון סגולות-נפש מיוחדות, כי הלא לכל חלק של האומה יש לא רק חסרונות שלו, כי גם סגולות יקרות שלו—אבל ישלט נא שם אחד: יהודי—שורה אחת, קבר ארוך אחד—מתינו הם כולם—וישמשו נא גוויתיהם הקדושות סמל לחיים ולעתיד.

יעקב רבינוביץ.

יחידה, ברגר לא ימות באיזה סרטן או על ידי כליות מקולקלות וגם לא יאבד את עצמו לדעת—זה הרגשנו. הוא מת—כמות נבלים" קראו לזה המקוננים הנביאים—ואך הוא מת ואגרופו היה קמוץ ופניו קראו תגר, אין זו מליצה—כי אם עובדה. והרב הכי הרד מתנגדו הכי גדול ישק ברטט את עפר קברו, המסורה העממית תכניסהו לשורה של כל אלה שמתו ושעתידים למות, כמות נבלים" מן המלך הראשון לישראל ועד האחרון שבקדושים, ולנחמתנו לא היה ברגר היחיד.

כי גם יוסף לואידור, גם צבי שיץ וגם גוניק הקטן (הסטודנט הפועל) שמת במחיצתו, וגם יצקר האב והבן עובדי האדמה, שהתרחקו לפנה מסוכנת לשם האדמה שלא נמצאה להם בפנה שקטה, בתוכנו—כולם ראויים היו למות עם ברגר, ראויים היו לשכב עמו יחד בחברה וזה על יד זה, שארי-קבר בתוך כל הקרבנות והגוויות הקדושות.

יוסף לואידור, הנפש השתקנית, האלמת, אותו הבחור הגבוה, המוצק, עובד האדמה לפני, הבישן, העלוב—גורלו במותו היה כמו בחייו: עלבון, האוטומוביל שבא לפנות ערב לקחת את החיים מצא מתים ולא לקחם, והשני שבא מצא רק המשה במקום ששה, האחד, ששכב קודם במרחק ידוע מהאחרים, ערום כמוהם ואך כפות בחבלים—לא נמצא; הרוצחים, כנראה, סחבו את גויתו בחבלים, כמנהגם, להתעלל בה והשליכוה מי יודע לאן, התעללות זו עם קפיותה שלה יצרה את הספור על דבר רצחו את הרוצח, כי ביוסף לואידור תססה נפש גבור, הוא כתב רומן מזמן החשמונאים, וכמה גבורה, דם וילדות היו שמו אלא שלא היה ספור זה אסתיטי די צרכו, ועתה? מי יודע גורלו של ספור זה. לבני הנעורים ודאי היה ספור יקר, עתה—הרי לא נמצא אוטו שילך לחפש את כתבי ידם של המתים, ושוב אין לקשרנו, הצלת נפשות חשובה מהצלת כתבים, ואך בכל זאת: אבדן כתבים של ברגר, לואידור וצבי שיץ מכאיבה, ומה לעשות? אבדן גויתו הקדושה של לואידור זהו עלבון יותר גדול, אם יעלה פעם העם, שבניו עשו את זאת, לגדולת-הרוח ירגיש הוא את העלבון, עתה אנו מרגישים כאב, ואין כלום: יוסף לואידור לא ימחה מרשימת קדושינו.

והנה צבי שיץ, צעיר זה שנדבק בברגר, כשבא עם האוטו לקחתו והיה רק מקום בשביל אחד—נכון היה לותר על חותנו וניסו בשביל ברגר, וכשברגר לא נתרצה לנסוע ותר שיץ על רעיתו וילדו שנשארו בעיר ונשאר עם ברגר למות, לא עם משפחת אשתו נשאר למות, בשביל חותן וגים אין מותרים על אשה וילד, כי אם לשם ברגר, ואל נחטט! אפשר כי עוד היתה תקוה, נאמר כי היתה, אבל המות ארב בכל רגע, וצבי שיץ נשאר, האין דבקות זו אנדה? הייתי קודם מתלוצץ על דבקות בכלל, איני חסיד, בנם של מתנגדים אני; התלוצצתי גם בדבקות של שיץ וחבריו, בדבקות זו שבכתב, אבל אחרי מעשה דבקות אחרון זה—תסלחו—אפשר רשימה זו שלפניכם משפחתית היא יותר מדי, כתבה ידה של אשה אחת היום שורות אחדות במכתב פרטי על ברגר, שורות שטוב שנים אני קראתי אותן, כשבקשתיה לפרסמן—אמרה: שורות כאלו אפשר לכתוב ולהראות רק לאנשים קרובים לברגר, אבל מי יודע מי קרוב ומי רחוק? בלכתי בין שתי המסות של ברגר ושל שיץ, זה שאפשר לא דברתי עמו בחיי שלש מלים, התחלתי לפקפק מי הוא הקרוב, ומי יודע, אפשר איזה פועל באיזו קבוצה, או פועל בודה, או יהודי סתם או איזה פצוע או איזו אשה או ילדה נושאים את ברגר בלבם מכבר, משנים, יותר מאתנו? ולמה נגול מאורי הקטן שלו שורות יקרות על דבר אביו? לא, טוב שיכתבו ויפרסמו, אין כלום.

והיו עוד נפשות: גוניק הקטן—סטודנט זה שפגשנוהו בפרג,